

УДК 006.063 + 664.76 (477)

*Б.В. БУРКИНСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор, академік НАН України,
директор Інституту проблем ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України*

*В.М. ГАНГАНОВ, доктор економічних наук,
директор НДІ сучасних аграрних технологій*

*В.М. ЛИСЮК, доктор економічних наук
О.В. НІКІШИНА, докторант*

*Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України (м. Одеса)*

Реформування системи державної сертифікації на зерновому ринку України

Постановка проблеми. В умовах транзитивної економіки першочерговим завданням держави є активізація відтворювальної функції стратегічних продовольчих ринків, зокрема зернового, реформуванням регуляторних механізмів відповідно до пріоритетів національної аграрної політики. Практика показує, що діючий механізм державного регулювання на зерновому ринку України неспроможний розв'язати завдання поліпшення якості зернових культур, забезпечення вітчизняних зернопереробних підприємств культурами із заданими якісними параметрами, збалансування різновекторних економічних інтересів суб'єктів виробництва та зберігання зерна. Наслідком нерозв'язаних завдань є скорочення обсягів виробництва продовольчого зерна, імпорту сировини й готових продуктів зернопереробки, посилення продовольчої залежності держави. Відповідно виникає необхідність дослідження проблеми формування якості зерна і зернопродуктів, інструментів її державного контролю та регулювання, в т. ч. й системи обов'язкової сертифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади підвищення якос-

ті зерна та продуктів його переробки висвітлені в працях А.І. Алтухова [1], В.М. Ганганова [3], І.О. Кузнецової [5], інших учених. Водночас питання, пов'язані з функціонуванням і реформуванням системи державної сертифікації якості зерна та продуктів його переробки, потребують поглиблених досліджень. Як правило, вони вирішуються фрагментарно в контексті запровадження системи складських свідоцтв [2], гармонізації національних і світових стандартів якості зернових культур [4]. Проте вплив діючої системи обов'язкової сертифікації на якісні параметри зерна та продуктів його переробки, взаємовідносини між суб'єктами різних секторів інтегрованого зернового ринку (далі – ІЗР) і відтворювальні процеси, що протікають у їх надрах, залишається малодослідженим. Особливої актуальності дане питання набуло у зв'язку з обговоренням двох проектів Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» № 2136 від 30.01.2013 р. (щодо сертифікації операцій із зерном і продуктами його переробки) та № 2459 від 05.03.2013 р. (щодо дерегуляції ринку зерна) (далі – відповідно, законопроект № 2136 і № 2459).

Мета статті – обґрунтування напрямів та інструментів реформування системи державної сертифікації в контексті реалізації

пріоритетів національної зернової політики – окреслила низку завдань:

ідентифікація проблем якості українського зерна та їх першоджерел;

різноаспектний аналіз очікуваних результатів реалізації законопроектів;

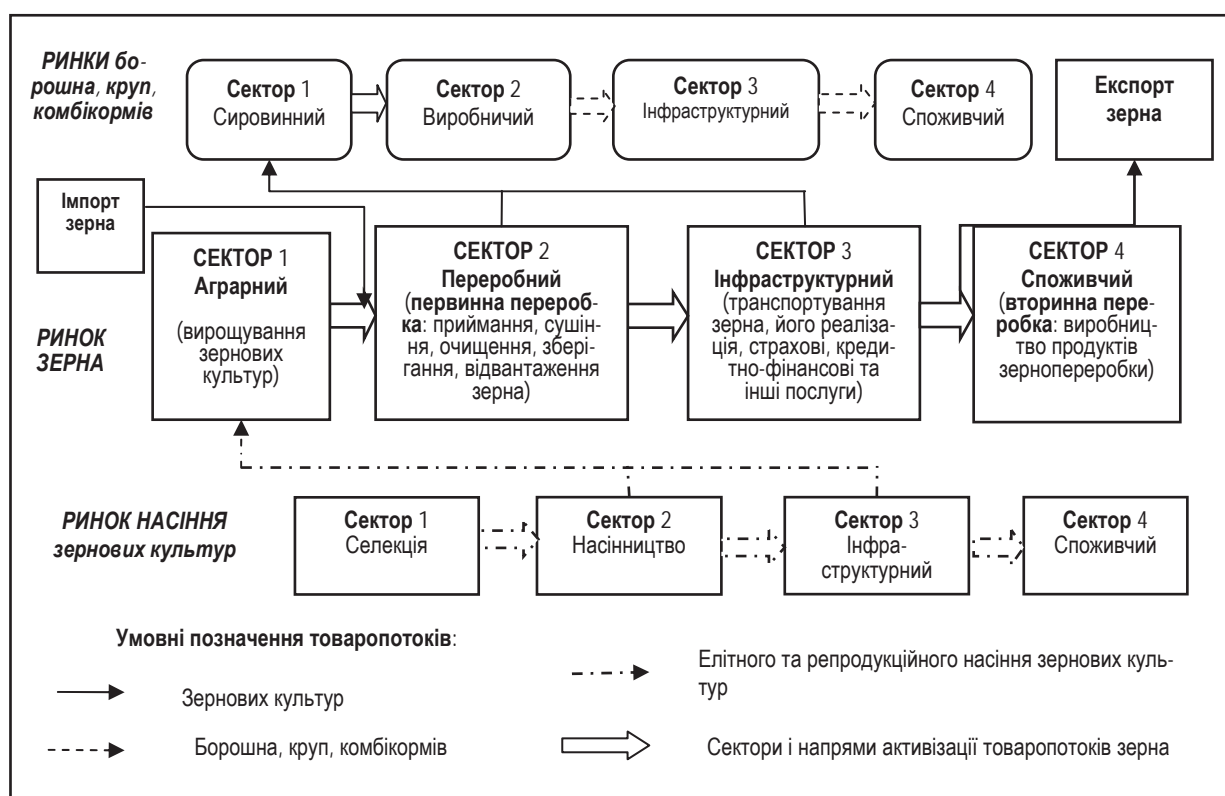
узагальнення зарубіжного досвіду обов'язкової сертифікації на ринку зерна;

розробка комплексу науково-прикладних рішень окресленої проблеми.

Виклад основних результатів дослідження. Серед основних засад державної політики щодо регулювання зернового ринку, визначених базовим Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (далі – Закон про ринок зерна), є контроль якості зерна і його зберігання (ст. 9). Стаття 1 даного Закону інтерпретує термін «якість зерна та продуктів його переробки» як сукупність їхніх споживчих властивостей, які відповідають вимогам державних стандартів, технічних умов, фітосанітарних і ветеринарно-санітарних й інших нормативних доку-

ментів [14]. Загалом до якісних характеристик зернових культур належать урожайність, вміст білка та клейковини, технологічно-переробні якості зерна, стійкість проти хвороб і шкідників тощо.

Споживчі властивості зерна формуються, додаються й трансформуються за стадіями відтворювального процесу у системі суміжних до зернового ринків: нижньосуміжного насінневого ринку і верхньосуміжних ринків борошномельної, круп'яної та комбікормової продукції. Якість кінцевого продукту генерується на всіх стадіях технологічного процесу і залежить, зокрема, від категорії насіння (елітне, репродукційне), його сортових та посівних якостей, технологій агрови-робництва, зернозберігання й логістики, формуючи складний ланцюг взаємодій та переміщень товаропотоків як між секторами певних ринків, так і між суміжними ринками в їх динамічній системі, ядром якої постає ринок зерна (рис.).

Відтворювальна структура інтегрованого зернового ринку. Вектори впливу законопроектів на товаропотоки в секторній структурі ринку

Джерело: Розроблено з використанням [7].

Інтегрований зерновий ринок – це мікро-економічна система взаємодій та взаємо-

зв'язків між структуроутворюючими секторами (аграрним, первинної переробки, ін-

фраструктурним і вторинної переробки) відповідно до стадій утворення, додавання, трансформації та споживання споживчих якостей зерна і продуктів його переробки, що інтегрована у макросистему національної економіки та є регулятором суспільного відтворювального процесу [19]. Використання як методологічної основи дослідження відтворювального підходу дає змогу розв'язати двоєдине завдання: 1) ідентифі-

кувати латентні проблеми, пов'язані з формуванням якісних параметрів зерна і зернопродуктів, їх першоджерела та вектори впливу на розвиток секторів ІЗР; 2) цілеспрямовано зорієнтувати заходи й інструменти державного впливу на комплексне розв'язання проблем. Результати проведених авторами досліджень у даному напрямі [3, 7, 16] узагальнено в таблиці 1.

1. Проблеми формування якості зерна, їх джерела та наслідки

Сутність	Джерела	Вплив на розвиток ринку
1. Зменшення обсягів виробництва продовольчих зернових культур	Зростаючий експортний попит на фуражне зерно Зменшення внутрішнього попиту на продовольчі зернові культури Експортна орієнтація великотоварного зернового виробництва Низький рівень дохідності дрібних і середніх зерновиробників Відсутність механізмів стимулювання виробництва високоякісного продовольчого зерна	Моновиробництво експортоорієнтованих культур Дефіцит продовольчого зерна для потреб зернопереробних підприємств Імпорт насіння, пшениці твердих сортів, солоду, макаронних виробів, м'ясних субпродуктів тощо Структурні деформації відтворювальних процесів
2. Зростання обсягів позаелеваторного зберігання зерна	Необґрунтовано завищені тарифи на зернозберігаючі послуги Посередня якість даних послуг Необ'єктивне визначення «класності» зернових культур лабораторіями приватних елеваторів	Скорочення товаропотоків між аграрним і переробним секторами ІЗР Зниження якості зерна в процесі його зберігання та транспортування Низькі реалізаційні ціни зерна
3. Неузгодженість обсягів внутрішнього попиту та пропозиції культур із заданими параметрами якості	Інформаційна непрозорість внутрішнього зернового ринку, асиметричність інформації Слабкий зворотний зв'язок між потребами споживчого та аграрного секторів ІЗР Відсутність заходів державного впливу на відновлення органічного зв'язку між виробництвом і внутрішнім споживанням зерна	Імпорт переробними підприємствами зернових культур за цінами, вищими внутрішніх цін Зростання вартості зерно- і хлібопродуктів на внутрішньому ринку Активізація загроз продовольчій безпеці держави та її регіонів

Джерело: Розробка авторів.

Серед проблем, пов'язаних із формуванням та збереженням якісних параметрів зернових культур, ідентифіковано три найважливіші, які, на наш погляд, є найбільш значимими за рівнем деструктивного впливу на відтворювальні процеси ІЗР. Перша латентна проблема, завуальована загальною тенденцією нарощування обсягів зернового виробництва, стосується зменшення валових зборів високоякісного продовольчого зерна (табл. 1) Якщо на початку 90-х років питома вага фуражного зерна становила близько 35-40 %, то останніми роками вона перевищила 50 % [5]. Першоджерелом таких негативних структурних змін є зростаючий експортний попит на фуражне зерно, зокрема кукурудзу, зменшення внутрішнього попиту на продовольчі зернові культури, експортна орієнта-

ція великотоварного аграрного виробництва. Так, у 2011 році порівняно з 1990-м виробництво кукурудзи зросло у 4,8 раза на тлі скорочення валових зборів інших культур, її питома вага збільшилася – відповідно з 9,3 до 40,2 %, посівні площі зросли у 2,9 раза. За аналогічний період обсяги виробництва та посівні площі пшениці зменшилися – відповідно на 26,5 і 10,6 %, її частка у структурі валового збору скоротилася з 59,6 % у 1990 році до 39,4 % у 2011-му (табл. 2). За статистичними даними, у 2011 році рентабельність ярої пшениці становила всього 10,3 %, озимої – 17,9, жита – 11, ячменю – 16, кукурудзи – 38,6 %, перевищивши середній показник за групою зернових культур (26,1 %) [11]. Таким чином, скорочення внутрішнього попиту на пшеницю, простій

60 % потужностей вітчизняного борошномельного комплексу призводить до нівелювання значимості пшениці як культури, заміщення її посівів рентабельнішими, часто генномодифікованими культурами. Слід за-

значити, що в Україні близько 80 % вирощуваних сої і 10-20 % кукурудзи є генномодифікованими, при цьому 70 % насіння кукурудзи імпортується [17].

2. Динаміка та структура валового збору і посівних площ зернових культур в Україні

Зернові культури	Валовий збір					Посівні площі				
	1990 р.		2011 р.		2011 р. у % до 1990 р.	1990 р.		2011 р.		2011 р. у % до 1990 р.
	млн т	%	млн т	%		млн га	%	млн га	%	
Пшениця	30,38	59,6	22,33	39,4	73,5	7,58	52,0	6,78	43,1	89,4
Жито	1,26	2,5	0,58	1,0	46,0	0,51	3,5	0,28	1,8	54,9
Ячмінь	9,17	18,0	9,1	16,0	99,2	2,73	18,7	3,79	24,1	138,8
Овес	1,31	2,6	0,51	0,9	38,6	0,49	3,4	0,29	1,8	58,8
Кукурудза на зерно	4,74	9,3	22,84	40,2	481,8	1,23	8,4	3,62	23,0	294,3
Просо	0,34	0,7	0,28	0,5	82,1	0,21	1,4	0,17	1,1	80,5
Гречка	0,42	0,8	0,28	0,5	67,1	0,35	2,4	0,31	2,0	88,9
Рис	0,12	0,2	0,17	0,3	141,7	0,03	0,2	0,03	0,2	100,0
Зернобобові	3,27	6,4	0,66	1,2	20,2	1,45	10,0	0,45	2,9	31,3
Усього зернові культури	51,01	100,0	56,75	100,0	111,2	14,58	100,0	15,72	100,0	107,8

Джерело: Розраховано авторами за даними: Статистичний щорічник України за 2011 рік ; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: «АвгустГрейд», 2012. – С. 153, 158.

Дослідження вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України доводять про формування в аграрному секторі вузькоспеціалізованих виробництв певного виду продукції, орієнтованої на міжнародні ринки та максимізацію прибутків; витіснення з виробництва не вигідних для великих корпоративних структур видів сільськогосподарської продукції [10]. Така тенденція наочно виявляється на стратегічному зерновому ринку України. Так, великі аграрні підприємства віддають перевагу виробництву експорторієнтованих культур (85% валового збору кукурудзи у 2011 р.), водночас господарства населення орієнтуються на вирощування пріоритетної для національного зернопродуктового комплексу культури – пшениці, не одержуючи жодного виду державної підтримки. У 2011 році порівняно з 1990-м обсяги виробництва зерна господарствами населення зросли у 8,6 раза й становили 22 % загальнодержавного валового збору [11].

Загалом низький рівень дохідності більшості дрібних і середніх зерновиробників не дає їм змоги впроваджувати інновації, використовувати високопродуктивне елітне насіння та проводити сортозаміну, що призво-

дить до структурних деформацій відтворювальних процесів, тобто нівелювання відтворювального взаємозв'язку між товаропотоками насіннєвого й зернового ринку (див. рис.) та формування насіннєвих потоків у надрах певних секторів ринку зернових культур: у межах аграрного сектору (звужене відтворення ресурсів); шляхом взаємодії аграрного й переробного секторів (просте відтворення ресурсів). Наслідками структурних деформацій стають зниження врожайності культур, погіршення показників якості, екологічної чистоти і безпеки зерна, зменшення обсягів виробництва оригінального та елітного насіння, тобто негативні ланцюгові зміни в діяльності ресурсотворюючих секторів суміжних ринків зерна й насіння.

Проведені дослідження [7] довели, що причиною структурних деформацій відтворювальних процесів є фінансові деформації. Так, низький рівень дохідності зерновиробників, зумовлений їх ціновою залежністю від трейдерів як головного покупця зернових культур, непропорційністю міжсекторного розподілу доходів, призводить до відмови аграріїв від дорогих послуг зі зберігання зерна, доробки власного насіння, ви-

користання якісного елітного насіння, що негативно позначається на споживчих властивостях продовольчого зерна.

Друга ідентифікована проблема якості зернових культур пов'язана зі зростанням обсягів позаелеваторного зберігання зерна (табл. 1). Її першоджерелом є неузгодженість економічних інтересів суб'єктів аграрного та переробного секторів ІЗР, проявом якого є необґрунтовано завищені тарифи на зернозберігаючі послуги, їхня посередня якість, необ'єктивне визначення класів, відтак, і вартості культур лабораторіями приватних елеваторів тощо. За статистичними даними, у 2011 році обсяги зерна, реалізованого сільськогосподарськими підприємствами (28,61 млн т), становили всього 50,4 % загальнодержавного валового збору [11]. Відповідно 49,6 % вирощеного збіжжя зберігається та споживається (переважно на кормові й насінневі цілі) в межах аграрного сектору ринку, забезпечуючи просте та звужене відтворення ресурсів внаслідок взаємозумовлених структурних і фінансових деформацій відтворювальних процесів.

Третя латентна проблема якості зерна знаходиться в площині низької купівельної спроможності населення (див. табл. 1). Як відомо, споживання утворює мету і одночасно рушійний мотив виробництва [1]. Однак домінуюча експортна орієнтація великотварного зернового виробництва поступово призводить до дефіциту на внутрішньому ринку зернових культур із заданими переробними якостями для потреб харчових підприємств, який останні вимушені задовольняти за рахунок дороговартісних імпорتنних поставок. Так, у 2011/12 МР імпорту солоду становив 306 тис. т – 72,2 % від обсягів його виробництва (424 тис. т), тоді як Україна має потужний сировинний і виробничий потенціал для вирощування пивоварного ячменю та його переробки в солод. Задані показники якості пивоварного ячменю визначають високі вимоги до вмісту білка (до 11 %), здатності до пророщування (95%), екстрактивності (77-79 %), крупності (92-95 %), масі 100 г зерен (більше 40 г) [6], зумовлюючи необхідність використання сучасних

технологій та якісного насіння в агровиробництві.

У 2011 році порівняно з 2008-м обсяги виробництва борошна із пшениці твердих сортів зменшилися на 66 % (з 82,7 до 27,8 тис. т), водночас імпорту борошна у натуральному виразі зріс на 67 % (із 3,3 до 5,5 тис. т відповідно) [15]. Україна постійно імпортує борошно із твердих сортів пшениці для потреб макаронної промисловості з причини низькорентабельного виробництва такого зерна та відсутності дієвих стимулюючих механізмів для аграріїв. Водночас зростає імпорту макаронних виробів групи «А» (із вмістом борошна твердих сортів пшениці не менше 70%) – за вказаний період його обсяги зросли на 30 %. Таким чином, імпорту насіння гібридів культур, пшениці твердих сортів, солоду, готових харчових продуктів за домінуючого експорту сировини призводить до скорочення відтворювальних циклів та обсягів доданої вартості товару на зерновому й суміжних ринках, неефективного використання потенціалів стратегічних ринків, посилення продовольчої залежності держави.

Структурно-динамічний аналіз зернового споживання показує про нарощування експорту не стільки за рахунок зростання валового збору, скільки за рахунок зменшення продовольчого, кормового й насінневого споживання зерна. Так, у структурі загального споживання питома вага експорту зросла з 2,32 % у 1995 році до 33,51 % у 2011-му, водночас частки продовольчого, кормового та насінневого споживання зернових культур знизилися – відповідно з 25,36 до 15,21%, з 53,11 до 36,92 %, з 13,19 до 7,29 %. У 2011 році порівняно з 1995-м обсяги експорту зросли в 18,3 рази, тоді як валовий збір – в 1,6 рази. Загалом структурні зміни валового збору (табл. 2) та зернового споживання (табл. 3) свідчать про експортну орієнтацію зернового господарства й поступовий занепад зернопереробної промисловості, зумовлюючи необхідність державного регулювання відтворювальних процесів на ІЗР із метою їх активізації та збалансування.

3. Динаміка та структура зернового споживання в Україні, млн т

Показник	Рік									2011 р. до 1995 р., %
	1995		2000	2005	2008	2009	2010	2011		
	млн т	%						млн т	%	
Валовий збір зерна	33,93	X	24,46	38,02	53,29	46,03	39,27	56,75	X	167,3
Загальне споживання у т.ч.:	34,89	100,0	24,14	38,56	43,56	52,24	41,50	44,24	100,0	126,8
експорт	0,81	2,32	1,33	12,65	16,67	26,16	14,24	14,83	33,51	в 18,3 р.
насіннєвий фонд	4,60	13,19	3,60	3,29	3,49	3,56	3,22	3,23	7,29	70,2
кормове споживання	18,53	53,11	11,06	13,82	13,58	14,00	14,79	16,33	36,92	88,1
втрати	1,22	3,50	0,31	0,38	1,18	0,75	0,79	1,57	3,55	128,7
промислове споживання	0,88	2,52	0,10	0,67	1,63	0,92	1,65	1,55	3,51	176,1
продовольче споживання	8,85	25,36	7,75	7,75	7,02	6,86	6,81	6,73	15,21	76,1

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Серед діючих регуляторних інструментів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування якісних параметрів зерна, є сертифікація зернозберігаючих послуг; фінансова підтримка виробників насіння, науково-дослідних установ і сортопробувальних станцій; часткова компенсація сільгоспвиробникам сортових надбавок за придбане ними насіння високих репродукцій; тимчасова бюджетна дотація (ст. 10 Закону про ринок зерна) [14].

Діюча система державної сертифікації на зерновому ринку України має дворівневу структуру та включає: 1) сертифікацію послуг зі зберігання зерна та продуктів його переробки (ст. 11 Закону про ринок зерна); 2) сертифікацію якості зерна й продуктів його переробки, що здійснюється в ході експортно-імпортних операцій і переміщення даних товарів територією України (ст. 21). Строк дії сертифіката відповідності зернозберігаючих послуг становить один рік із дати його видачі. Сертифікат якості зерна та продуктів його переробки діє протягом строку перевезення вантажу й розвантаження у пункті призначення. Видача сертифікатів відповідності та якості зерна і продуктів його переробки, а також ведення їх реєстру здійснюється на платній основі Державною інспекцією сільського господарства України (Держсільгоспінспекцією) та її територіальними органами.

Напрями реформування системи обов'язкової сертифікації на зерновому ринку, окреслені законопроектами № 2136 і

№ 2459, передбачають: встановлення безстрокового строку дії сертифіката відповідності зернозберігаючих послуг (проект № 2459); відміну внутрішньої сертифікації якості зерна й продуктів його переробки (проект № 2136); відміну внутрішньої та експортної сертифікації даних товарів (проект № 2459) [12, 13]. З метою оцінки ефективності законодавчих змін та їх впливу на відтворювальні процеси ІЗР авторами проведено різноаспектний аналіз очікуваних позитивних і негативних наслідків реалізації актів для суб'єктів ринку, населення та держави (табл. 4). У ході аналізу було встановлено, що найбільше очікуваних позитивів законопроекти привнесуть у діяльність суб'єктів зберігання зерна, а саме: збільшення кількості сертифікованих елеваторів й обсягів зернозберігання, посилення конкуренції на ринку елеваторних послуг і, як результат, можливе зниження тарифів. Для суб'єктів виробництва головним позитивом може стати зменшення обсягів позаелеваторного зберігання зерна завдяки оптимізації ціни та якості зернозберігаючих послуг.

Для трейдерів реалізація законопроектів дасть можливість одержати подвійні вигоди: у сфері зберігання зерна, оскільки більшість елеваторів є власністю зерноекспортерів; в інфраструктурному секторі ІЗР, реалізуючи зерно покупцям без державного сертифіката якості. Для держави економічні вигоди знаходяться в площині збільшення податкових надходжень у результаті зростання обсягів послуг і товарообігу в переробному та ін-

фраструктурному секторів зернового ринку; втрати – в площині скорочення платежів від зменшення кількості процедур сертифікації як зернозберігаючих послуг, так і якості зер-

на й продуктів його переробки. Для населення можливе зниження якості хлібопродуктів може супроводжуватися незначним зменшенням їхньої вартості (табл. 4).

4. Очікувані результати прийняття законопроектів

Суб'єкти ринку	Очікувані позитивні результати	Очікувані негативні наслідки
1. Суб'єкти зберігання зерна (зернові склади)	Активізація підприємницької діяльності у секторі первинної переробки зерна Скорочення витрат на щорічне одержання сертифіката відповідності послуг Збільшення кількості сертифікованих зернових складів, зростання загальних обсягів зернозберігання Посилення конкуренції на ринку послуг зі зберігання зерна та продуктів його переробки, зниження тарифів на елеваторні послуги	Зниження якості та безпеки зернозберігаючих послуг Невідповідність ціни і якості послуг Невідповідність діяльності підприємства обов'язковим для виконання вимогам до зернового складу відповідно до Технічного регламенту
2. Суб'єкти виробництва зерна	Зменшення обсягів позаелеваторного зберігання зерна і, як результат, скорочення його втрат, збереження якісних параметрів культур у ході їх зберігання	Відсутність зростання товаропотоків між аграрним і переробним секторами зернового ринку
3. Зернотрейдери	Спрощення і здешевлення переміщення зернових культур територією України Зменшення інфраструктурних витрат	Невідповідність якості зерна вимогам внутрішніх та зовнішніх покупців
4. Переробні підприємства	Зменшення витрат на одержання внутрішнього сертифіката якості зерна і продуктів його переробки	Зниження якості й безпеки українських продуктів зернопереробки
5. Держава	Збільшення податкових надходжень в результаті зростання обсягів послуг і товарообігу в секторі первинної переробки зерна та інфраструктурному секторі зернового ринку	Скорочення надходжень від щорічної повторної сертифікації зернових складів і зменшення кількості процедур сертифікації
6. Населення	Зниження вартості хлібопродуктів	Можливе зниження якості, екологічної чистоти та безпеки хлібопродуктів

Джерело: Розробка авторів.

Головним очікуваним негативним наслідком є зниження показників якості, екологічної чистоти та безпеки зерна і продуктів його переробки на етапах зберігання, транспортування й доведення до споживачів, що, з одного боку, може погіршити стан якісних індикаторів продовольчої безпеки держави, з іншого, збільшити її витрати у наступних періодах для формування та розвитку ринку екологічно чистої аграрної продукції. Подвійні вигоди від реалізації актів одержать зернотрейдери, які є власниками зернових складів. Водночас ступінь одержання вигід для інших суб'єктів зернового ринку, зокрема аграрного сектору, залежить від цінової (тарифної) політики зернотрейдерів як основних покупців зерна (у 2011 році за непрозорими «іншими каналами» сільгосппідприємства реалізували 91 %, або 28,61 млн т зерна) і, відтак, має малоімовірний характер.

Загалом вектор законодавчих змін орієнтований на активізацію діяльності в переробному та інфраструктурному секторах ІЗР, сприяння і спрощення товароруку між даними секторами та в напрямі експорту

(рис.). Водночас існуючі проблеми формування якості зерна, наведені нами в табл. 1, залишаються нерозв'язаними, оскільки законопроекти не містять дійових механізмів узгодження різноякісних економічних інтересів суб'єктів виробництва та зберігання зернових культур, відновлення органічного зв'язку між виробництвом збіжжя і його внутрішнім споживанням. Успішне розв'язання даних проблем зумовлює необхідність глибокої модернізації регуляторної політики, її пріоритетів й інструментів.

Для порівняльного аналізу систем обов'язкової сертифікації на внутрішніх ринках провідних зернових держав авторами досліджено особливості процедур сертифікації зернозберігаючих послуг та якості зерна і продуктів його переробки в Росії та Казахстані (табл. 5). У ході аналізу встановлено, що пропозиції законопроекту № 2136 [12] стосовно відміни внутрішньої сертифікації якості зерна і продуктів його переробки кореспондують із положеннями ст. 28 Закону РФ «Про зерно». В Росії процедура сертифікації відповідності зернозберігаючих

послуг не здійснюється, однак у базовому Законі «Про зерно» наголошено на обов'язковості виконання вимог до процесів зберігання, обробки, очищення, сушіння, знезараження, перевезення, обігу й утилізації зерна та продуктів його переробки. В Казахстані замість сертифікації відповідності

послуг діє їхнє ліцензування; водночас сертифікат якості зерна видається на кожну однорідну партію зерна, що відвантажується на одну адресу, одним видом транспортного засобу або на кожну партію зерна, призначену для одночасного зберігання.

5. Особливості сертифікації зернозберігаючих послуг та якості зерна і продуктів його переробки в Росії та Казахстані

АКТ	Основні положення щодо порядку сертифікації
Закон РФ «Про зерно та продукти його переробки» від 05.03.2012 р.	<p>Ст. 13. Державне регулювання діяльності в сфері виробництва та обігу зерна і продуктів його переробки здійснюється шляхом <i>установлення обов'язкових для використання й виконання вимог</i> до зерна та продуктів його переробки і пов'язаних з вимогами до зерна та продуктів його переробки процесів виробництва, зберігання, обробки, очищення, сушіння, знезараження, перевезення, обігу і утилізації</p> <p>Ст. 28. <i>Сертифікація якості зерна і продуктів його переробки</i> проводиться в таких випадках:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) у ході здійснення закупівель зерна і продуктів його переробки для державних потреб, а також зерна в федеральний інтервенційний фонд сільгосппродукції, сировини та продовольства; 2) у ході поставки зерна і продуктів його переробки до державного резерву, зберігання зерна в складі федерального інтервенційного фонду сільгосппродукції, сировини та продовольства, переміщення вказаних зерна і продуктів його переробки; 3) у ході ввезення (вивезення) зерна і продуктів його переробки на територію Російської Федерації; 4) за зверненням господарюючих суб'єктів, які ведуть діяльність у сфері виробництва і зберігання зерна та продуктів його переробки; 5) інших випадках, установлених федеральними законами
2. Закон Республіки Казахстан «Про зерно» від 19.01.2001 р.	<p>Глава 5. Ст. 13. Хлібоприймальне підприємство визнається товарним складом загального користування. Договори на зберігання зерна, що укладаються ними, є публічними договорами.</p> <p>Послуги зі зберігання зерна надаються хлібоприймальними підприємствами на основі <i>ліцензії</i>. Хлібоприймальним підприємствам забороняється відчувати основні засоби, без яких істотно погіршується або повністю неможливе ведення діяльності хлібоприймального підприємства зі зберігання зерна відповідно до кваліфікаційних вимог до даного виду діяльності</p>
3. Вимоги до порядку експертизи якості зерна. 19.04.2004 р.	<p>П. 2. <i>Експертиза якості зерна</i> проводиться спеціалістами лабораторії із експертизи якості зерна, атестованими в установленому порядку.</p> <p><i>Сертифікат якості зерна</i> видається на кожну однорідну партію зерна, що відвантажується на одну адресу, одним видом транспортного засобу (автомобіль, вагон, судно) або на кожну партію зерна, призначену для одночасного зберігання.</p> <p>Сертифікат якості видається на основі протоколу випробувань.</p> <p>П. 3. Експертиза якості зерна включає: 1) обстеження транспортного засобу (складу); 2) відбір проб; 3) проведення випробувань; 4) оформлення сертифіката якості зерна. Термін дії сертифіката – не більше 30 днів</p>

Джерело: Складено авторами за даними: 1. Закон РФ «О зерне и продуктах его переработки». 05.03.2012 г. Официальный сайт информгентства Зерно Он-Лайн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zol.ru/review/show>; 2. Закон Республики Казахстан «О зерне». №143- II от 19.01.2001г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pavlodar.com/zakon/>; 3. Вимоги до порядку експертизи якості зерна і видачі сертифікату якості зерна. Затвержені Наказом Міністра сільського господарства Казахстану №226 від 19.04.2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kazakhstan.news-city.info/docs/sistemasq/dok_ieymzlz.htm.

Європейський досвід регулювання та контролю якості зерна і зернопродуктів показує поширення процедури ліцензування зернових складів [18]. Так, у Болгарії в секторі первинної переробки ІЗР діють два типи зернових складів – державні склади й зернові склади, які підлягають процедурі ліцензування. При цьому ліцензоване зерносховище не має права випускати складські свідоцтва, це можуть робити тільки державні склади, які відповідають законодавчо визначеним вимогам (мінімальний капітал – 55 тис. дол., місткість – більше 1,5 тис. т, забезпечення

банківської гарантії у розмірі 5 дол. на тону місткості та ін.), діють згідно з технологічними стандартами й підтверджують свою фінансову стабільність [2]. Відповідно такі законодавчі вимоги та обмеження стимулюють державні зернові склади до підтримки високого рівня технічних і фінансових показників діяльності.

В умовах транзитивної економіки зміни до основного законодавчого акта, що регулює діяльність суб'єктів різних секторів ІЗР України, доцільно цілеспрямовано орієнтувати на розв'язання проблем якості зерна та

реалізацію головних пріоритетів національної зернової політики, серед яких [8]: 1) пріоритет економічних інтересів держави; 2) стимулювання виробництва доданої вартості товару на зерновому й суміжних ринках; 3) переорієнтація агроекспорту із сировини на готові зернові та хлібні продукти. Практичне втілення даних пріоритетів передбачає спрямування вектора законодавчих змін не на реалізацію інтересів найприбутковіших суб'єктів, наділених ринковою владою, а на реалізацію економічних інтересів держави на зерновому ринку в двоєдності його генеральних економічної (забезпечення дохідності й ефективності функціонування) і соціальної (забезпечення високого рівня продовольчої безпеки) цілей, орієнтованих на досягнення місії ІЗР як складної динамічної мікроекономічної системи.

Враховуючи результати проведеного аналізу латентних проблем формування якості зерна за стадіями відтворювального процесу, очікуваних результатів реалізації законопроектів, міжнародний досвід державної сертифікації, авторами обґрунтовано комплекс науково-прикладних рішень щодо реформування діючої системи обов'язкової

сертифікації на зерновому ринку України та розв'язання актуальних проблем, пов'язаних із якістю й безпечністю зерна і зернопродуктів (табл. 6).

З огляду на важливу роль зернового складу в збереженні та поліпшенні якісних показників культур, відповідальність за належне зберігання зерна під складські свідоцтва пропонуємо відхилити пропозицію законопроекту № 2459 стосовно безстрокового терміну дії сертифіката відповідності зернозберігаючих послуг. Вважаємо, що запровадження дворічного строку дії сертифіката відповідності послуг зі зберігання зерна та продуктів його переробки дасть змогу активізувати діяльність у переробному секторі ІЗР і зберегти високий рівень технічних показників зернозберігаючих підприємств. Слід зазначити, що такий термін дії сертифіката корелює із максимальним терміном зберігання зерна (пшениці та жита) у Держрезерві й відповідає принципам сертифікації в системі УкрСЕПРО (дворічний сертифікат є найпоширенішим типом, оскільки має достатній термін дії та є недорогим порівняно зі сертифікатом на п'ять років) [20].

6. Напрями та інструменти реформування системи державної сертифікації на зерновому ринку України

Напрями	Заходи державного впливу	Вплив на розвиток ринку
Законодавчі зміни у дворівневій системі обов'язкової сертифікації		
1. Сертифікація відповідності послуг зі зберігання зерна та продуктів його переробки	Встановлення можливості сертифікації послуг суб'єктів господарювання, що не мають власних зерносховищ, а користуються ними на умовах оренди чи лізингу. Встановлення строку дії сертифіката відповідності зернозберігаючих послуг два роки із дати його видачі	Зростання кількості сертифікованих елеваторів. Зниження тарифів на елеваторні послуги, поліпшення їх якості
2. Сертифікація якості зерна й продуктів його переробки	Відміна внутрішньої обов'язкової сертифікації якості зерна та продуктів його переробки. Зменшення розміру плати за видачу експортного сертифіката якості для продуктів зернопереробки	Зменшення інфраструктурних витрат експортерів зернопродуктів
Шляхи розв'язання проблем якості зернових культур і продуктів їх переробки		
1. Зростання обсягів виробництва та внутрішньої переробки продовольчого зерна із заданими параметрами якості	Запровадження аграріям дотацій за «класність» зерна, тобто виробництво культур із заданими параметрами якості (пшениці твердих сортів, пивоварного ячменю і т.д.). Забезпечення аграріїв елітним насінням для вирощування якісного зерна та його гарантований збут вітчизняним переробним підприємствам Сприяння створенню і розвитку зернових кооперативів Запровадження оптимальних ставок вивізного (експортного) мита для зернових культур	Зміна структури виробництва відповідно до потреб внутрішнього попиту. Зростання обсягів продовольчого і кормового споживання зерна. Активізація експорту готових продуктів переробки
2. Зменшення обсягів позаелеваторного зберігання зерна	Забезпечення визначення якості та класу зернових культур, що надходять до зернозберігаючих підприємств, незалежними регіональними лабораторіями якості агропродукції Посилення державного контролю за тарифною політикою приватних елеваторів	Узгодження економічних інтересів суб'єктів аграрного і переробного секторів ІЗР, зростання товаропотоків між ними

Джерело: Розробка авторів.

Підтримуючи пропозицію законопроекту № 2136 стосовно відміни внутрішньої обов'язкової сертифікації зерна та продуктів його переробки [12], вважаємо за необхідне зменшити розмір плати за видачу експортного сертифіката якості для борошна, круп і комбікормів, стимулюючи таким чином експорт не сировини, а продуктів переробки із вищою доданою вартістю, створеною в країні (табл. 6). Законодавчі зміни у дворівневій системі обов'язкової сертифікації забезпечують контроль якісних параметрів зерна, однак не впливають на їх формування. Відповідно виникає необхідність у розробці та реалізації комплексу регуляторних заходів, орієнтованих на розв'язання головних проблем формування якості зернових культур у структуроутворюючих секторах ІЗР.

Розв'язання завдання нарощування обсягів виробництва та внутрішньої переробки продовольчого зерна із заданими якісними параметрами знаходиться в площині запровадження дотацій за «класність» культур, забезпечення аграріїв елітним насінням і гарантування збуту високоякісних зернових культур вітчизняним переробним підприємствам. При цьому, враховуючи неоднорідність (за рівнем доходу) виробників зерна, важливо забезпечити селективність заходів державної підтримки, спрямувати фінансову підтримку не надприбутковим агрохолдингам, орієнтованим на виробництво та експорт високорентабельних культур, а зерновим підприємствам, економічні інтереси яких мають суспільно корисну спрямованість і збігаються з інтересами держави на ІЗР [7]. Необхідно також забезпечити доступ до державної підтримки господарствам населення та фермерів шляхом сприяння створенню й розвитку зернових кооперативів. У Франції, наприклад, через кооперативи фермери продають до 70 % зерна; міжнародна практика підтверджує ефективність їх функціонування та збуту агропродукції [10].

Переорієнтації структури зернового виробництва з потреб експорту на потреби зернопереробних підприємств та зміні експортного вектора із сировини на продукти переробки може посприяти запровадження вивізного (експортного) мита для зернових культур. При цьому важливо обґрунтувати

оптимальні їхні ставки і не повторювати помилки 2011 року, коли внаслідок завищених розмірів (для пшениці – 17 євро/т, кукурудзи – 20 євро/т, ячменю – 23 євро/т) експортні мита діяли чотири місяці (для ячменю строк дії вивізного мита становив шість місяців) і були оплачені виробниками, які продали зерно експортерам на 20 % дешевше його ринкової ціни.

Дійовими заходами для зменшення обсягів позаелеваторного зберігання зерна можуть стати забезпечення визначення класу зерна в процесі його надходження до зернового складу незалежними регіональними лабораторіями якості та посилення державного контролю за тарифною політикою приватних елеваторів. У Казахстані, наприклад, діє державне регулювання цін (тарифів) на послуги хлібоприймальних підприємств, які займають домінуюче положення на ринку, що дає змогу державі експортувати високоякісну пшеницю й утримувати першість у світовому експорті борошна. Так, у 2011/12 МР Казахстан експортував 3,5 млн т борошна (25,8 % світового експорту), Україна – всього 0,2 млн т (1,5%) [9]. Система досить жорстких регулювальних заходів, що ефективно діє на казахському ринку зерна та продуктів його переробки, забезпечує пріоритетність економічних інтересів держави, і, відтак, може бути частково використана в ході реформування діючого регуляторного механізму зернового ринку України.

Висновки. В ході проведеного дослідження, методологічною основою якого є відтворювальний підхід, було визначено головні проблеми формування якості зерна та продуктів його переробки: зменшення валових зборів продовольчого зерна, зростання обсягів позаелеваторного зберігання культур, неузгодженість внутрішнього попиту й пропозиції зерна із заданими параметрами якості. Загальна дія ідентифікованих проблем генерує структурні та фінансові деформації відтворювальних процесів на ІЗР, негативні структурні зміни у зерновому виробництві й споживанні, активізує погрози продовольчій безпеці держави. Проведений аналіз очікуваних результатів реалізації законопроектів, пов'язаних із реформуванням системи сертифікації, для суб'єктів зерново-

го ринку, населення та держави довів одно-векторну їх орієнтацію на активізацію експорту сировини й неспроможність розв'язати існуючі проблеми якості зерна та зернопродуктів.

Розроблений авторами з урахуванням міжнародного досвіду сертифікації комплекс науково-прикладних рішень щодо реформування системи обов'язкової державної сертифікації об'єднав як законодавчі пропозиції, так і заходи державного впливу, цілеспрямовано орієнтовані на розв'язання латентних проблем формування якісних параметрів зернових культур, забезпечення пріо-

ритетів національної зернової політики. Практична реалізація авторських розробок покликана підвищити ефективність регуляторних заходів у сфері контролю за якістю та зберіганням зерна і зернопродуктів, а також поширити їхню дію на первинні ланки формування якісних параметрів товарів, генеруючи кількісне та якісне зростання відтворювального циклу на ІЗР. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні аналізу проблем формування якості зерна за стадіями відтворювального процесу, обґрунтуванні за його результатами інноваційних механізмів їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Алтухов А.И. Зерновое хозяйство России: рост без развития / А.И. Алтухов // Экономист. – 2009. – №4. – С. 20-28.
2. Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах: Методичні рекомендації / П.Т. Саблук, В.М. Гаврилюк, О.О. Белозерцев та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с.
3. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: моногр. / В.М. Ганганов. – Одеса: ШПРЕД НАН України, 2008. – 312 с.
4. Друзяка А. Проблемные вопросы экспортно-ориентированной инфраструктуры зернового рынка / А. Друзяка // Хранение и переработка зерна. – 2012. – №10 (160). – С. 19-22.
5. Кузнецова І.О. Ринок зерна України: тенденції та стратегічний вектор розвитку / І.О. Кузнецова // Економіст. – 2010. – №10. – С. 10-12.
6. Купченко А. Рынок пивоваренного ячменя в Украине и рентабельность его производства / А. Купченко // Хранение и переработка зерна. – 2013. – №1 (163). – С. 32-35.
7. Нікішина О.В. Деформації відтворювальних процесів на ринку насіння зернових культур / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. Науковий журнал ОНАХТ. – 2013. – №1 (17) – С. -45-53.
8. Нікішина О.В. Пріоритети національної зернової політики та механізми їх реалізації в умовах глобалізації економіки / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. Науковий журнал ОНАХТ. – 2012. – № 4 (16). – С. 14-22.
9. Озип І. Мировой рынок муки: придерживаемся традиций / Ирина Озип // АПК-Информ. 24.11.2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apk-inform.com/>.
10. Осташко Т. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Т. Осташко, В. Юрчишин, Б. Пасхавер та ін. // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26. – С. 10-11.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (щодо сертифікації операцій із зерном та продуктами його переробки) № 2136 від 30.01.2013 р. Додрацьований 18.03.2013 р. Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>.
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (щодо дерегуляції ринку зерна) № 2459 від 05.03.2013 р. Офіц. сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/>.
14. Про зерно та ринок зерна в Україні. Закон України № 37-IV від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.
15. Рыбчинский Р. Тенденции развития мукомольной отрасли Украины / Р. Рыбчинский // Хранение и переработка зерна. – 2012. - №11 (161). – С. 15-17.
16. Стратегія розвитку промислового комплексу регіону (орієнтири, ресурси, обмеження): моногр. ; за ред. Б.В. Буркинського, В.М. Лисюка. – Одеса, 2008. – 322 с.
17. Шаповал Е. Госрегулирование рынка: Семян, Семеных... / Евгений Шаповал // Бизнес. – 2012. – № 41 (1028). – С. 61-62.
18. Gerasin S., Rodionova O., Schulze E. On Management of Agro Industrial Complexes // Proceedings of the International Workshop «Large Farm Management». November, 26-28, 2003. – Halle, Germany: Institute of Agrarian Development in Central and Eastern Europe (IAMO). – P. 159-179.
19. Nikishina O. V. Role of the integrated grain market in innovative development of economy of Ukraine // Materiały IX międzynarodowej naukowej-praktycznej konferencji «Strategiczne pytania światowej nauki – 2013», 07-15 lutego 2013 roku. Volume 7: Ekonomiczne nauki. – Przemysł: Nauka i studia, 2013. – S. 28-32.
20. Ukrainian national system of certification of UKRSEPRO. [Electronic resource]: <http://www.ukrsepro.kiev.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2013 р.

*